

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա. Ի. ԵՏԱՐԵՐ

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ԱԶԳԱՅԻՆՔ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՄՆ

ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԻՆ

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՍՏՐԿԱՅ,

Փետրուարի 19-երորդ օրը Ռուսաստանի լայնածաւալ աշխարհին համար՝ իննեւտասներորդ դարուս ամենէն լուսապայծառ, ամենէն բարեալ օրը պէտք է համարիլ, ոչ միայն անոր համար որ այն օրը բազմեցաւ Ռուսաստանի մեծապանծ Գաջը այժմու ՎեշափԱՌ ԿԱՅՍՐԸ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԵՐԿՐՈՐԴ՝ իբրեւ հրեշտակ եւ աւետարներ խաղաղութեան եւ համաշխարհական յառաջադիմութեան իւր միլիոնաւոր ժողովրդոց, այլ եւ մասնաւորապէս անոր համար որ այս տարի նոյն օրը ստորագրեց եւ հրատարակեց այն յաւերժական յիշատակաց արժանի Հրովարտակը զոր վեց տարիէ

իվեր խոստացեր էր նա իւր հաւատարիմ հպատակներուն, եւ զոր կրնամք բռել թէ ինքը Մեծագոր ԿԱՅՍՐԸ նոյնչափ կիւութար ժամ մը առաջ հրատարակելու՝ որչափ եւ հպատակներն ընդունելու:

Այս հրովարտակին զօրութեամբը կվերցուի Ռուսաստանէն սարուկներու վիճակը, եւ ամենայն գիւղականաց ալ կպարգեւի այն ազատութիւնը զոր ամենայն մարդ ունի ի բնէ, եւ պէտք է ունենայ ի հասարակութեան՝ իբրեւ մտք բանական եւ իբրեւ քրիստոնեայ, եւ յորմէ հին եւ նոր ատենները երկար ժամանակ զուրկ մնացեր էին ոմանք այլ եւ այլ պատճառներով: Սարկութեան պատ-

ճառներուն ու պատմութեանը վրայ խօսիլը մեք ուրիշ ատենի ձգելով, կրիւթամբ այս տեղ պատմել համառօտիւ թէ ինչ կերպով եղաւ Կայսերական Հրովարտակին հրատարակումը Թէոդոսիոյ Հրեշտակապետաց եկեղեցոյն մէջ:

Տաւրիոյ Կուսակալին կողմանէ օրով առաջ հասան մեր Գերապատիւ Առաջնորդին ձեռքըն ալ՝ հանդերձ պաշտօնական նամակով՝ տպագրեալ Հրովարտակէն քանի մը օրինակ: Իսկոյն կարգադրութիւն եղաւ որ երկրորդ օրը մեր եկեղեցւոյն մէջ ալ կարդացուի Հրովարտակը իւր չափազանց ժողովրդոց, ինչպէս որ արդէն ուրիշ աղգաց եկեղեցիներն

ու ժողովրդարանները եւ հրապարակները պիտի կարդացուէր՝ ըստ կարգադրութեան Գաղաքապետին:

Ժամը 11-ին լցուեցաւ եկեղեցին խուռն բազմութեամբ ժողովրդոց եւ աշակերտաց, եւ ճաշու ժամերգութենէն ետքը՝ Կայսերական հանդիսից համար սահմանեալ մաղթանքը կատարուեցաւ: Յետոյ Գ. Առաջնորդը կարգաց իւր ժողովրդեան Կայսերական Հրովարտակը. որոյ հայերէն թարգմանութիւնը կղնեմք ահա այս տեղ, իբրեւ մեծ եւ կարեւոր մասն պատմութեան Ռուսաստանի եւ բովանդակ մարդկային աղգիս:

ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

ՄԵՔ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԿԱՅՍՐ ԵՒ ԻՆՔՆԱԿԱՂ ԱՄԵՆԱՅՆ ՌՈՒՍԱՅ

ԱՐՔԱՅ ԼԵՀԱՅ, ՄԵԾ ԻՇԽԱՆ ՖԻՆԼԱՆՏԻՈՅ,

ԵՒ ԱՅԼՆ, ԵՒ ԱՅԼՆ, ԵՒ ԱՅԼՆ:

«Յայտ առնեմք ամենայն հաւատարիմ հրպատակաց ՄԵՐՈՅ.

«Աստուածայնովն նախախնամութեամբ եւ նուիրական օրինօք զահակալութեան կոչեցեալք իհայրենականս Աթոռ ամենայն Ռուսաստանեայց, ըստ հարկի կոչմանս այսորիկ ուխտեցաք ՄԵՔ իսրաի ՄԵՐՈՒՄ զուխտ ողջագուրելոյ ՄԵՐՈՎՍ արքունական սիրով եւ խնամօք զհամօրէն զամենայն հպատակս ՄԵՐ հաւատարիմս, իսուսերազէն վառելոցն ազատաբար իպաշտպանութիւն հայրենեաց՝ մինչեւ ցվաստակողսն խոնարհաբար արուեստական կահիւք, իվերոտնելոցն ցգերամբարձ պաշտամունս Արքունի սպասահարկութեան՝ մինչեւ ցայն որ զգաշտս հերկագործիցէ խոփով արօրոյ կամ բահիւ:

«Միտ եղեալ հանգամանաց միոյ միոյ իպայմանացն եւ իվիճակաց Տէրութեանս, տեսաք ՄԵՔ զի արքունականն օրէնսդրութիւն թէպէտ եւ փութաջան խնամով բարեկարգեալ է զվերինսն եւ զմիջակային դասս ժողովրդոց, սահմանելով զպարտս եւ զիրաւունս եւ զարտօնութիւնս նոցին, սակայն անձեռնհաս լեալ է ցարդ նոյնօրինակ ցուցանել փութաջանու-

թիւն ինպատտ ստրուկ (*) անուանեալ մարդկանն, այսպէս անուանելոց սակս իներքոյ կալոյ նոցա տոհմաւ հանդերձ իշխանութեան կալուածատեարց, է որ ըստ վաղեմի օրինադրութեան եւ է որ ըստ սովորութեան. եւ կալուածատեարցն պարտք են խնամ ունել բարեկեցութեան ստրկաց: Կալուածատեարցն իրաւունք ընդարձակք էին ցարդ, եւ ոչ ճշգրտիւ սահմանադրեալք յօրինաց՝ զորս փոխանակէին աւանդութիւն, սովորութիւն եւ հաճոյք կալուածատեառն: Իդէպս բարեշաջողս բազում անգամ էր տեսանել զի կալուածատեարքն նահապետական ցանկալի եւ արդարացի խնամակալութեամբ եւ բարերարութեամբ ընդ ստրկացն վարէին, եւ ստրուկքն եւս բարեյօժար կամօք հպատակէին նոցա: Սակայն ինուագել զգաստասէր բարուց, իյաճախել բազմապիսի յարաբերութեանց, ինուագել հայրախնամ զնացից կալուածատեարցն ընդ

(*) Ռուսաց крепостный բառին միշդ Թարգմանութիւնը ամրակեալ է. եւ կատուգարանի նաեւ այս Հրովարտակին մէջ՝ ազգատոհմիւ հանդերձ ամրացեալ ընդ իշխանութեամբ կարուածատեարց: Իսկ մեր այս տեղ կարուածատեար Թարգմանածը Ռուսաց помещик բառն է:

ստրկաց իւրեանց, յանկանել երբէք երբէք տաճուտիրական իրաւանց իձեռս արանց որ զանձանցն եւեթ խնդրէին զօգուտ, զնացք ուղղութեան իտկարութիւն զային, եւ ինքնահաճոյ կամք առնուին զհամարձակութիւն՝ տառապեցուցիչ ստրկաց եւ վրդովիչ բարեկեցութեան նոցին. յորմէ եւ իստրուկսն այնաչ զայր անշարժութիւն իլաւ անդր ուղղելոյ զանձանցն պայման կենաց:

« Զսոյն նկատեալ տեսին եւ յաւերժայիշատակ Նախնիքն ՄԵՐ, եւ պէսպէս հնարս հրնարեցան իյեղաշրջել իլաւ անդր զստրկացն պայման. սակայն ինչ ինչ իմնարից անտի թափուրք էին իճշգրտութենէ, եւ իկամս եւ յազատութիւն կալուածատեարցն ապաստանք, եւ ինչ ինչ դարձեալ ճշգրիտք էին ըստ տեղեաց տեղեաց եւեթ՝ ըստ պահանջելոյ առանձինն ինչ հանգամանաց, եւ կամ զփորձոյ լոկոյ ունէին կերպարանս: Այսպէս աւանիկ եւ ԿԱՅՍՐՆ ԱՂԵՔՍԱՆԻՐ Ահրատարակեաց ըզսահմանսն որ յաղագս ազատ հերկագործաց, եւ իՏԷր հանգուցեալ Ծնողն ՄԵՐ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ Ա զսահմանսն յաղագս ստրկացն պարտուց. եւ յարեւմտեայ կուսակալութիւնսն օրինաւոր կանոնօք սահմանեալք են բաժինք գետնոց որ անկանին ստրկաց, եւ պարտականութիւնք նոցին: Սակայն սահմանքն որ զազատ հերկագործաց եւ զստրկացն պարտուց՝ դուզնաքեայ յոյժ առեալ են ցարդ կատարումն եւ գործադրութիւն:

« Եւ ահա ըստ այսմ օրինակի հաւաստեալ գիտացաք ՄԵՔ, զի գործն իլաւ անդր յեղափոխելոյ զպայման կենացն ստրկաց՝ կտակաւանդ իմն պատուէր է առ ՄԵՁ ՄԵՐՈՅՆ Նախորդաց, եւ վիճակ՝ զոր յընթացս անցից ժամանակաց տուեալ է ՄԵՁ ձեռն ամենախնամ Արարչին:

« Եւ սկիզբն արարաք ՄԵՔ այսմ գործոյ՝ յայտարարութեամբ վստահութեանս մերոյ ԻՏանուտեարս (Дворянство) Ռուսաստանեայց, իհաւաստեալն բազմապատիկ փորձովք հաւատարմութիւն նոցին առ Գահս ՄԵՐ եւ պատրաստականութիւնն նուէրս եւ զոհս առնելոյ իսէր Հայրենեաց: Նոցին իսկ Տանուտեարց յանձն արարաք ՄԵՔ, ըստ յօժարութեան նոցա, յօրինել զառաջարկութիւնս նորոյ կարգադրութեան կենցաղի ստրկացն. յորում հարկ իվերայ կայր Տանուտեարցն չափ

զնել իրաւանց իւրեանց զորս ունէին իվերայ ստրկաց, եւ իբաց բառնալ զդժուարութիւնս փոփոխութեանն՝ ոչ առանց նուազելոյ զանձանցն շահս: Եւ վստահութիւնս ՄԵՐ ճշմարտեալ ստուգեցաւ: Իժողովս անդ զաւառաց զաւառաց, յորս առաջիկայ էին պատգամաւորք ընտրեալք իբովանդակ տաճուտիրական դասուց անցնիւր զաւառի, Տանուտեարքըն յօժարակամ փութով յետս կացին յիրաւանց անտի գոր ունէին իվերայ ստրուկ մարդկանն: Ինոյն ժողովս, յետ իմի վայր հաւաքելոյ տեղեկութեանցն կարեւորաց, յօրինեցան առաջարկութիւնքն զնորոյ կարգադրութենէ կենցաղի ստրկաց եւ գյեղանակէ յարաբերութեան նոցին ընդ կալուածատեարս իւրեանց:

« Եւ քանզի առաջարկութիւնքն այնոքիկ, որպէս եւ ակնկալին էր յիրացն բնութենէ, բազմապիսիք երեւեցան, ի՞նչաւոր ժողովի անդ որ առ այս կարգեալն էր՝ իհամեմատութիւն ածան ընդ միմեանս եւ իհամաձայնութիւն եւ իկանոնաւոր իմն բովանդակութիւն, եւ ուղղագրեցան, եւ լրացան. եւ յօրինեալքն ըստ այսմ օրինակի նոր սահմանադրութիւնք որ յաղագրս կալուածական ստրկաց եւ ընդոժին մարդկանն՝ իբննութիւն առան յԱրքունական Խորհրդարանին:

« Յետ կարդալոյ զԱստուած յօգնականութիւն, եղաք ՄԵՔ իմտի կատարումն տալ այսմ գործոյ:

« Ըստ զօրութեան նորոցն այնոցիկ սահմանադրութեանց՝ ստրուկքն ընկալցին իղէպ ժամանակի լի կատարեալ զիրաւունս ազատ զիւղականաց:

« Կալուածատեարք անկորուստ պահելով զիրաւունս սեպհականութեան ամենայն կալուածոց իւրեանց, տան ստրկացն՝ իփոխարէն պարտականութեանց նոցին օրինադրելոց՝ զազարակայինն բնակարան նոցին իհաստատուն վայելս. եւ բաց յայնմանէ, յանքոյթ ապահովութիւն կենցաղի նոցա եւ իկատարումն պարտականութեանցն զորս առ Պետութիւնս ունին՝ զսահմանեալն իկանոնադրութեան անդ զչափ դաշտագետնոյ եւ զայլոց եւս արդեանց:

« Ստրուկքն՝ ժառանգորդք այսր կալուածական բաշխի՝ պարտին հատուցանել կալուածատեարք զպարտականութիւնսն սահմանեալս իկանոնադրութեանց անտի: Եւ մինչ-

դեռ նորա յայսմ պայմանի իցեն, որ անցողական իմն է պայման, ստրուկքն կոչին առժամանակեայ պարտականք:

«Միանգամայն ընդ նմին տուեալ լինին նոցա իրաւունք զնոց առնլոյ զազարակայինն իւրեանց բնակարան, եւս եւ՝ ըստ կալուածատեարցն հաւանութեան՝ կարող են ստանալ իստացուածս սեպհականս զդաշտագետինըս եւ զայլս յարդեանց որ որոշեալք իցեն նոցա իհաստատուն վայելումն: Սովին ստացուածով սեպհականութեան որոշեալ չափոյ դաշտագետնոյն՝ ազատանան ստրուկքն ի պարտականութեանց անտի զորս ունին առ կալուածատեարս յաղագս երկրին զնելոյ, եւ մտանեն իհաւաստին պայման ազատ զիւղականաց՝ տեարց սեպհականութեան:

«Առանձինն կանոնադրութեամբ յաղագս ընդոծին մարդկան (*) սահմանի վասն նոցա անցողականն այն պայման կենաց, ըստ պառնաճի պարտականց նոցին եւ յարմարութեանց. իսկ իրանալ երկամեայ ժամադրութեան յօրէ հրատարակման այսր սահմանի, ընկալցին նոքա զկատարեալն ազատութիւն եւ արտօնութիւնս ժամադրականս:

«Սահմանադրութեամբքն յօրինելովք իւլերայ սկզբանցս այսոցիկ գլխաւորաց՝ որոշի հանդերձեալն բարեկարգութիւն զիւղականաց եւ ընդոծնաց, սահմանի կարգ հասարակաց վարչութեան զիւղականաց, եւ մանր նշանակին իրաւունքն շնորհեալք զիւղականաց եւ ընդոծին մարդկան, եւս եւ եղեալքն իվերայ նոցա պարտականութիւնք որ առ Պետութիւնս եւ առ կալուածատեարս:

«Եւ թէպէտ կանոնադրութիւնքն այնոքիկ հանրականք, տեղականք, եւ առանձինն յաւելուածք կանոնաց իպէտս մասնական ինչ տեղեաց, եւ տեարց անձուկ կալուածոց, եւս եւ զիւղականացն որք վաստակեն իգործարանս եւ յարուեստանոցս կալուածատեարց, պատշաճեալք են ըստ կարի տնտեսական պիտոյից եւ սովորութեանց տեղեաց տեղեաց, սակայն իպահպանութիւն սովորական կարգին իտեղիսն յորս կարգն այն յօգուտ բերի երկաքանչիւրոցն կողմանց, առաջարկեմք ՄԵԲ

կալուածատեարցն յինքնակամ ձայնակցութիւն մտանել ընդ զիւղականսն, եւ պայմանս դաշանց հաստատել ընդ նոսա յաղագս չափութեան գետնոցն իզիւղականս, եւ յաղագս պարտականութեանցն որ անտի ծագիցին, հանդերձ պահպանութեամբ կանոնաց եղելոց յանլոյժ հաստատութիւն բանագնացութեանցն այնոցիկ:

«Եւ քանզի նորս այս բարեկարգութիւն, իպատճառս անհրաժեշտ բազմութեան փոփոխութեանցն որ պահանջին՝ չմարթի վաղ ընդ փոյթ առնուլ զկատարումն, այլ ժամանակի պէտք են, օրինակ իմն՝ ոչ ինչ պակաս քան երկամեայ ժամանակի, սմին իրի յրեթացս այսր ժամադրութեան, առ իխորշելոյ իշփոթութեանց, եւ իպահպանութիւն հասարակաց եւ առանձինն օգտից, կարգն սահմանեալ ցարդ իստացուածս կալուածատեարց անխախտ պահեսցի մինչեւ յետ կատարման պարտուպատշաճ պատրաստութեանցն՝ ըսկիզբն լիցի նորումն կարգի իրաց:

«Եւ զի ըստ կանոնի լինիցի հասանել իկէտ այնր նպատակի, իդէպ վարկաբ ՄԵԲ հրամայել:

«ա.) Բանալ ըստ ամենայն կուսակալութեանց սակս զիւղականացն խնդրոց Ատեան Նահանգական, որում յանձն լինի գերագոյն վերատեսչութիւն գործոց զիւղական ժողովրդոց բնակելոց իկալուածս կալուածատեարց:

«բ.) Իբնութեան վիճից եւ հակառակութեանց որք մարթին ծագել իտեղիս տեղիս իկատարման անդ նորոցն կարգադրութեանց, սահմանել իզաւառս զաւառս Միջնորդս Խաղաղութեան, եւ ինոցանէ կազմել Գաւառական ժողովս Խաղաղութեան:

«գ.) Բաց յայսմանէ կազմել իկալուածս կալուածատեարց աշխարհական տեսչութիւնըս. եւ առ այս՝ թողլով զզիւղական հասարակութիւնսն յայժմու յօրինուածի նոցին, բանալ յերեւելի զիւղօրէս Գիւղապետական վարչութիւնս, իսկ զզիւղական հասարակութիւնսն մանուկս հաւաքել ընդ միով զիւղապետական վարչութեամբ:

«դ.) Կազմել, ճշգրտել եւ հաստատել ընդ միում միում զիւղական հասարակութեան կամ կալուածոյ զսահմանադրական մօրհակագիր, յորում իհամար արկցի՝ ըստ հանգամանաց տեղեանցն՝ չափ հողոյն որ տուեալ լինիցի

(*) Ընդոծին մարդիկ ըսինք Ռուսաց дворовые люди ըսածին, որ տանտեարց ձեռքին տակն եղած ստրուկներուն համար է:

գիւղականաց իհաստատուն վայելումն, եւ սահման պարտականութեանցն որ պահանջիցին ինոցանէ յօգուտ կալուածատեարց եւ վասնհողոյն եւ այլոց ինչ արդեանց որ անտի:

« ե.) Զսահմանադրական մուրհակագիրսն զայնոսիկ անել իկատարումն իհաստատել միոյ միոյ ինոցանէ վասն անցնիւր կալուածոց. իսկ զվախճանականն կատարումն նոցին ըստ ամենայն կալուածոց՝ առնել յընթացս երկուց ամաց, յօրէ հրատարակման Հրովարտակիս այսորիկ:

« գ.) Մինչեւ ցրումն այսր ժամադրութեան, գիւղականացն եւ ընդոճնաց կալ եւ մնալ յառաջնումն իւրեանց հպատակութեան առ կալուածատեարս, եւ անտրտունջ կատարել զպարտականութիւնսն իւրեանց զառաջինս:

« հ.) Կալուածատեարց ունել ըստ առաջնոյն զվերատեսչութիւն բարեկարգութեան իկալուածս իւրեանց՝ հանդերձ իրաւամբ դատաստանի եւ վճռահատութեան, մինչեւ կերպարանեալ կազմեսցին գիւղապետութիւնք եւ բացցին գիւղապետական դատարանք:

« Միտ եղեալ անհրաժեշտ դժուարութեանց կերպարանափոխութեանն յոր ձեռն արկեալս է, ՄեՔ յառաջ քան զամենայն եղեալ եմք ըզյոյս ՄեՔ յամենաբարի Տեսչութիւնն Աստուծոյ որ ապաւէնն է Ռուսաստան աշխարհի:

« Յետ այնորիկ քաջայոյս եմք յարիական փոյթ նախանձու բարոյն հասարակաց՝ Տանուտեարցն ազնուականաց, որոց չկարեմք չառնել յայտ իՄէՆՁ եւ իղիմաց համօրէն Հայրենեաց զշնորհակալիս յաղագս անշահասէր գործակցութեանն իկատարումն ՄեՔՈՅՍ առաջարկութեանց: Ոչ մոռացի երբէք Ռուսիա, զի նոքա ինքնայօժար կամօք, եւ յորդորեալ միայն իմեծարանացն առ մարդկեղէնն արժանաւորութիւն եւ իբրիտոնեականն եղբայրսիրութենէ, իբաց կացին յիրաւանց ստրկացն որ արդ զերեւանայ, եւ արկին զհիմն նորոյ տնտեսական կենցաղավարութեան գիւղականաց: Ակն ունիմք աներկմիտ յուսով՝ զի եւ յայսմհետէ եւ անոր զամենայն փոյթ իմէջ առցեն ազնուաբար իկատարումն նորոցս կարգադրութեանց գեղեցիկ կանոնաւ եւ հոգով խաղաղութեան եւ բարեսէր մտաց. եւ զի մէն մի իտանուտեարց իսահմանս իւրոյ կալուածին յարդիւնս անցէ զնոյակապ զնացս ուղղութեան համօրէն տանուտիրական դա-

սուն, բարեկարգելով զկենցաղ գիւղականացն բնակելոց յիւրումն երկրի եւ զընդոճնացն իւրոց իվերայ պայմանաց որ իւրաքանչիւր կողմանցն եւս իցեն օգտակարք. որով եւ տացէ գիւղաբնակ մարդկանն զօրինակ բարի եւ գրաջալերութիւն իճշգրիտ եւ իհաւատարիմ կատարումն թագաւորականացս կարգադրութեանց:

« Առաջի աչաց ունելով անթերի զօրինակս վեհանձնական խնամոց կալուածատեարց ըզգիւղականացն օգտից, եւ զերախտագիտութեան գիւղականաց առ բարեխնամ փոյթ կալուածատեարց, հաստատիմք եւ եւս իմերումս ակնկալութեան, զի յօժարակամ հաւանութեամբ երկոցունցն կողմանց բարձցին իմիջոյ մեծաւ մասամբ դժուարութիւնքն որ անհրաժեշտք են իղէպս ինչ փոփոխութեան հասարակացն կանոնաց եւ ինքերս մտանելոյ ազգի ազգի հանգամանաց մասնական ստացուածոց. եւ զի այսու հնարիւք թեթեւացեալ զիւրանայ անցումն իվաղեմի կարգէ անտի իրաց ինորս, եւ յապառնի ժամանակս հաստատելով հաստատի փոխադարձն վստահութիւն, զովելին միաձայնութիւն եւ միաբան ընթացք առ հասարակացն օգուտ:

« Եւ զի գիւրագոյնս անցին իգործադրութիւն ընդ մէջ կալուածատեարցն եւ գիւղականաց հաւանութիւնքն այնորիկ՝ որովք գիւղականքն ստացին կալուածս դաշտականս հանդերձ ազարակային բնակութեամբք, Պետութիւնն ցուցցէ օժանդակութիւնս՝ ըստ առանձինն կանոնաց՝ փոխատուութեամբ եւ փոխանցմամբ պարտուց որ իվերայ կալուածոց կայցեն:

« Վստահ եմք եւ յողջմտութիւն ժողովրդեան ՄեՔՈՅ:

« Յորժամ ղիտաւորութիւն կամաց Պետութեանս զբարձմանէ ստրկական իրաւանց ազդ եղեալ ծաւալեցաւ իմէջ ստրկացն որ չէին առ այն պատրաստեալք, իվեր ելին իտեղիս տեղիս վրիպական իմացուածք: Սկսան ռմանք զազատութենէ խոկալ, եւ զպարտականութիւնսն իմոռացօնս արկին: Սակայն հասարակացն ողջմտութիւն ոչ զրդուեցաւ, զի տեղով հաւատեաւ, զի եւ ըստ բնաւորական խելամոռութեան՝ որ ոք ազատօրէն վայելիցէ իբարին հասարակաց, պարտի եւ ինքն սպաս հարկանել հասարակաց բարոյն՝ կատարելով

զպարտականութիւնս ինչ, եւ ըստ քրիստոնէական օրինացս, *ամենայն անձն* պարտի ընդ իշխանութեամբ կայ հպատակօրէն (Հռովմ, ժԳ. 1), *հասուցանելով ամենեկուն զպարսս*. եւ առանձինրն ո՛ւմ ումեք եւ պարտիցի *զհարկ, զհասք, զերկիւղ, զպատիւ* (7). եւ զի անմարթ է զիրաւունսն զորս օրինաւորապէս ստացեալ ունիցին կալուածատեարք՝ առնուլ իձեռաց նոցին առանց պարտուպատշաճ վարձատրութեան եւ կամ ինքնայօժար հրաժեշտի. եւ զի հակառակ իմն լինէր ամենայն արդարութեան՝ ընդունել իկալուածատեարցն զերկիր, եւ չհատուցանել ընդ այնր եւ ոչ մի ինչ պարտականութիւն:

« Եւ արդ եւս յուսով ալն ունիմք զի ստրկացն դասք՝ իբանալ առաջի նոցա նորոյ կենցաղին՝ իմիտ առցեն եւ շնորհակալու մըտօք ընկալցին զճանրակշիռն զայն նուիրումն զոհի զոր Ազնուականքն առնեն Տանուտեարք վասն իլաւ անդր վերածելոյ զնոցայն կենցաղավարութիւն:

« Խելամուտ լիցին նոքա, զի յորժամ ընդունիցին զամրագոյն ինչ հաստատութիւն սեպհականութեան, եւ զլաւագոյն ազատութիւն տնտեսելոյ զանցնիւր արարս, պարտականք եղանին յաչս հասարակաց եւ յաչս անձանց գլխովին՝ զթերին բարեպառուղ արգասեաց նորոյ օրինացն լցուցանել հաւատարիմ՝ բարեսէր եւ փութաջան գործադրութեամբ իրաւանց պարգեւելոց նոցա: Օրէնք որ քան զամենայն իսկ օրէնս օգտաւէտագոյնք իցեն, ոչ ունին երջանիկս առնել զմարդիկ, եթէ ոչ նոքին ինքեանք ջան իգործ արկանիցեն յօրինել զիւրեանցն երջանկութիւն ընդ պաշտպանութեամբ օրինաց: Եւ ոչ այլ ազգ մարթի իձեռս բերել եւ առաւելուլ զգոհութիւն բաւականութեան, եթէ ոչ անխոնջ աշխատասիրութեամբ, խոհական կիրառութեամբ ուժոյ եւ հնարից, ամենազգաստ զգուշաւորութեամբ, եւ առ հասարակ պատուաւոր կենցաղավարութեամբ երկիւղիւն Աստուծոյ:

« Որոց վիճակեալն իցէ կատարումն տալ յառաջընթաց գործոց նորոյ կարգադրութեան ըզկենցաղէ զիւղականաց, եւ կարգադրութեանս իսկ գլխովին, արթուն հսկողութեամբ փոյթ իմէջ առցեն զի գործս այս կատարեսցի կանոնաւոր եւ անվրդով գործադրութեամբ, քաջ կշռելով զպատեհութիւն ժամանակաց, որպէս

զի երկրագործացն մտադրութիւն մի իբաց անջատեսցի յերկրագործականացն անհրաժեշտ աշխատութեանց: Թող խնամուտ փութաջանութեամբ մշակեսցեն նոքա զերկիր եւ ժողովեսցեն զպտուղս նորին, որպէս զի ապա իշտեմարանաց բարուք լցելոց առնուցուն ըզսերմն սերմանելոյ յերկիր՝ զորոյ զհաստատունն ընկալցին զվայելումն, եւ կամ յերկիր զոր ստացեալ ունիցին իստացուած սեպհականութեան:

« Կնքեա զանձն քո նշանաւ սրբոյ Խաչին, ժողովուրդ ուղղադաւան, եւ կարդասցիր ընդ Մեջ գորհնութիւնն Աստուծոյ յազատականն քո աշխատութիւն, յառհաւատչեայն առտնին երջանկութեան քո եւ օգտի հասարակաց:

« Տուեալ իմանքթ-Փեթերպուրկ, յիննետասներորդի աւուր ամսեանն Փետրուարի, յամի ծննդեան Փրկչին հազարերորդի ութհարիւրորդի վաթսներորդի առաջնում, եւ ի թագաւորութեանս Մեքնձ յեթներորդի: »

Կայսերական Հրովարտակին կարգացմունքէն ետքը, Առաջնորդը ատենախօսութիւն մը բրաւ՝ որոյ գլխաւոր իմաստներն ասոնք էին.

« Թէպէտ եւ ամէն ժամանակ ալ քաղցր է բարեպաշտ հաւատացելոց լսել եւ կատարել սուրբ Աւետարանին այն խօսքն որ այս հանգիստին մէջ կարգացուեցաւ, թէ « Տուք զկայսերն կայսեր, եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ. — այսինքն Աստուծոյ ընկաճը Աստուծոյ տուէք, կայսեր ընկաճն ալ կայսեր ». բայց այս մեծապայծառ օրս, այս կարգէ դուրս եւ յաւերժական յիշատակաց օրս, աւելի ալ քաղցր պիտի գայ ամենուս այն խօսքը, եւ պիտի փութամք տալ ամենայն սիրով զկայսերն կայսեր, եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ: Այն, Աստուծոյ փառք եւ գոհութիւն պիտի տամք, Գրիստոսասէր Ժողովուրդք, որ թագաւորաց սիրտը իրեն ձեռքը լինելով, — ինչպէս որ կըսէ Սողոմոն իմաստունը, — շարժեց ահա մեր վեհԱՓԱՍ ԻնքնԱյՍԱՆ սիրտը որ իւր միլիոնաւոր հաւատարիմ հպատակներուն մէջէն ստրկութիւնը կամ գերութիւնը վերցընէ, ու քսանուիրեք միլիոն մարդու ազատութիւն պարգեւէ: Մեր Բարեպաշտ ԿԱՅՍԵՐ ալ ընծայեմք մեր երախտագլխութիւնն ու շնորհակալութիւնը, որ իւր բարեգութ եւ հայրախնամ կառավարութեան այս սքանչելի ապացոյցը տուաւ ամենուս, եւ Ռուսիոյ մեծագոր տէրութեան ներքին յառաջադիմու-

թեանը համար եւ գրսի ազդեցութեանը մեծ-
նալուն համար լայն եւ ընդարձակ ճանա-
պարհ բացաւ:

«Այս կպահանջէր հարիւրաւոր տարիներ
է ի վեր ճշմարիտ մարդասիրութիւնը, եւ
մանաւանդ այս մեր դարուս յառաջագիմու-
թիւնը. այս կպահանջէր սուրբ Աւետարանին
սկզբունքը՝ որով կխրատէ զմեզ Քրիստոս Տէ-
րն մեր թէ «Դուք ամենեքին եղբարք էք».
եւ Պօղոս առաքեալ կհաստատէ թէ քրիստո-
սական եկեղեցւոյ մէջ «Չիք խախտ, ոչ ծա-
ռայի եւ ոչ ազատի»: եւ զայս ահա կատա-
րեց այսօր լայնածաւալ աշխարհիս Ռուսաս-
տանեայց Մեծազօր ԻնքնԱզԱԼԸ՝ յուրախու-
թիւն իւր ամենայն հաւատարիմ հպատակաց,
եւ իհիացումն ամենայն օտար ազգաց:

«Այո, հաւատացեալ ժողովուրդք, պէտք
է որ ապշին զարմանան այս գեղեցիկ եւ ըս-
քանչեւի լիովնութեան վրայ ամենայն օ-
տար ազգերն ալ, եւս եւ եւրոպայի լուսա-
ւորեալ ըստած ժողովուրդները. մանաւանդ
այսպիսի ժամանակ՝ յորում անգլին Ամերի-
կայի մէջ՝ մի եւ նոյն ինդոսի վրայ՝ ան-
կարծելի վէճ ու կռիւ մը կտեսնեն, որոյ
վախճանն ինչ լինելիքը Աստուած միայն գի-
տէ: Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց բնա-
կիւնները աշխարհիս ամենէն յառաջադէմ
ազգաց մէկը կհամարուին՝ քաղաքակրթու-
թեան կողմանէ. հաւատքի կողմանէ ալ — ի-
րենց հարցընես նէ — իսկական քրիստոնէու-
թիւնը իրենց քովն է միայն. Աւետարանին
խօսքերն ուղիղ հասկըցող ու պահող իրենք
են միայն, թէպէտ եւ հարիւրաւոր դաւա-
նանքներ բաժնուած են՝ իրարու հակառակ:
Արդ այն Ամերիկացի լուսաւորեալ ժողո-
վուրդները երկու բաժնուեր են, ու սոսկալի
հակառակութեամբ մէկմէկու դէմ կռիւ ու
պատերազմ ունին. կէսը կուզեն որ դադրի
վերջնայ մէջընէն գերի գնելու ու ծախե-
լու բարբարոսական սովորութիւնը. կէսն ալ
դէմ կկենան՝ ըսելով թէ այդ բանը մեր
շահուն հակառակ է, ուստի չեմք ընդունիր
ամենեւին:

«Ո՛րքան տարբեր ու սրբան հրաշալի է
ուրեմն Ռուսաստանի մէջ այսօրուան օրս
տեսնուած մեծ տեսարանը. Ռուսաստանի մէջ՝
որ գոնէ քաղաքակրթութեան մէջ դեռ շատ
ետ մնացած կհամարուի:

«Փառք տամք ուրեմն աստուածային Նա-
խախնամութեան որ Ռուսաստանի մէջ այս
մեծ երջանկութեան եւ ազատութեան դու-
ռը բացաւ միլիոնաւոր ժողովրդոց առջեւը՝
մեր Վեհափառ ԿԱՅՍՏԵՐ ձեռքովը, եւ լիաբե-

րան գովութեամբ հռչակեմք այն աղնուա-
կանաց ու տանուտէրերուն վեհանձնական
մարդասիրութիւնն ու հայրենասիրութիւնը,
որ բաւական մեծ վնասներ յանձն առնելով՝
սիրով յօժարեցան հրաժարիլ իրենց իրա-
ւունքէն, ու ազատ ընել իրենց ստրուկները:

«Միանգամայն մեր երախտագիտութիւնը
աւելի յայտնեմք մեր Վեհափառ ԻնքնԱզԱԼԸ՝
մեր հաւատարիմ հպատակութեամբը, եւ
աղօթելով իրեն ու բովանդակ Կայսերական
Ազգատոհմին եւ հայրենասէր Իշխաններուն
երկար կենացը, եւ իրենց բարի բարի գի-
տաւորութեանցն ու Զանքերուն յաջողու-
թեանը համար:

«Ուրախակից լինիմք նաեւ բովանդակ բա-
րեսիրտ ազգին Ռուսաց, եւ շնորհաւորեմք
նոցա անկեղծ սիրով եւ ուրախութեամբ
այս մեծ դարագլուխը:

«Հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր մեր Հայոց
ազգը կվայելէ Ռուսաց տէրութեան հզօր եւ
հայրենական պաշտպանութիւնը՝ հանդերձ
զանազան ազատութիւններով. եւ չկայ մէկ
Հայ մը որ ստրկութեան մէջ կամ գերու-
թեան մէջ գտնուի, որ այսօրուան պարզե-
ւած ազատութեան անձամբ մասնակից լինի.
բայց սակայն քրիստոնէական եղբայրսիրու-
թենէ շարժեալ՝ պէտք է որ այնպէս ուրա-
խանայ ուրիշներուն, ոչ ապաքէն մանաւանդ
իրեն հիւրընկալ ազգին ազատութեանը
վրայ, ինչպէս թէ ինքը լինէր նոյն ազա-
տութեան վայելողը:

«Բարեմաղթեմք ուրեմն Վեհափառ ԿԱՅՍՏԵՐ
հայրագութ խնամնցը լիովն յաջողութիւն,
եւ բոլոր Ռուսաստանի՝ ճշմարիտ եւ ուղիղ
քաղաքակրթութեան մէջ օր ըստ օրէ աւել-
լի յառաջագիմութիւն, իրաւուս Աստուծոյ եւ
յօգուտ այսբան բաղմամբ իւրաւոր ժողովրդոց,
որոց մէկ մասն ալ մեր ազգն է: Կայսեր
վայելած հաւատարիմ հպատակութիւնը,
շնորհակալութիւնը, գովասանքը՝ սիրով տամք
Կայսեր, եւ Աստուծոյ վայելած փառքն ու
պատիւը լիաբերան գոհութեամբ մատուցա-
նեմք Աստուծոյ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն
սրբոյ. ամէն»:

Յետոյ թագաւորական տօներու համար
սահմանեալ հանդիսաւոր մաղթանքին մնա-
ցեալ մասն ալ կատարուեցաւ, եւ ժողովըր-
դեան յոգնախուռն բաղմութիւնը հանդար-
տութեամբ եւ ուրախութեամբ արձրկուեցաւ
եկեղեցիէն: Այն օրը դպրոցներու աշակերտ-
ները ազատ եղան, եւ Խալիպեան ուսումնա-
րանն ու տպարանն ալ դադրեցան դասառու-
թենէ եւ աշխատանքէ: